

ОСВІТЯНСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються освітні підходи до збереження здоров'я молоді як один із аспектів безпечної життєдіяльності. Наведено інтерактивні методики викладання дисциплін "Безпека життєдіяльності", "Основи медичних знань", "Валеологія". Запропоновано індивідуальний похід у фізичному вихованні молоді.

Ключові слова: здоров'я молоді, фізичне виховання, безпека життєдіяльності, інтерактивні методики

Актуальність. Розбудова Української держави, відродження української нації потребують формування та впровадження освітнянських підходів до збереження здоров'я населення. Концепція національного виховання студентської молоді може стати складовою частиною системи національного виховання громадянина України і реалізація її основних положень нами вбачається, зокрема, через актуалізацію питань здорового способу життя та безпечної життєдіяльності протягом навчання у вищих навчальних закладах. Освіта та виховання у сфері безпечної життєдіяльності спрямовані на одержання фундаментальних знань, умінь і навичок, формування поглядів, цінностей і поведінки з метою запобігання виникнення ризиків життю і здоров'ю людей.

У сучасних умовах виживання людства потребує не тільки глибокого осмислення небезпек, які породжують негативні наслідки науково-технічного прогресу, але й нового погляду на них. Майбутнє людства, як зазначає З.М. Яремко, залежить не стільки від вирішення технічних проблем безпеки життєдіяльності, скільки від зміни внутрішньої суті людини, трансформування її життєвих цінностей. Сьогодні безпека людства залежить не стільки від досягнень науки і техніки, скільки від самої людини, трансформації її життєвих цінностей [6].

У свою чергу проблема здоров'я людини набула нового осмислення. Якщо раніше її вирішення пов'язувалося переважно з медико-біологічними, або санітарно-гігієнічними факторами, то сьогодні доведено, що здоров'я людини – це цілісне, системне явище, природа якого обумовлена як природними та соціальними зовнішніми чинниками, так і внутрішніми, такими, що визначають психологічне ставлення людини до себе і до тих обставин, у яких вона реалізує власне життя [2]. Більшість населення сприймає скептично розмови про пріоритетність здорового способу життя, вважаючи ці заяви гучними та пропагандистськими. Недбале ставлення до власного здоров'я, яке стало практично стереотипом сьогодення, виправдовується складними економічними, екологічними, політичними та іншими умовами.

На жаль, біологічні, фізичні та психічні функціональні здатності людини не безмежні, тому скрутні умови сьогодення значно зменшили кількість практично здорових громадян. Велике стресове навантаження, порушення процесів адаптації, зниження психофізіологічних резервів організму призводить не тільки до ризику розвитку захворювань, а і до збільшення побутового і виробничого травматизму, агресивних настроїв, соціально-політичного напруження.

Сьогодні практично всі спеціалісти підкреслюють складність процесів, які відбуваються в молодіжному середовищі та визначають помітне погіршення його соціальної, економічної та духовної складових та характеризують як нестабільне. Навчити молодь усвідомити себе повноцінною, здоровою особистістю, орієнтованою на соціальний розвиток – гуманна задача педагогів, психологів, медиків. Змінити ставлення студента до безпеки життєдіяльності, власного здоров'я і особистого способу життя можливо за умови розуміння ним цих цінностей, надання пріоритетності збереження фізичного та психічного здоров'я через освіту.

Метою статті є вивчення деяких освітнянських підходів до збереження здоров'я молоді як одного із аспектів формування безпечної життєдіяльності. Для досягнення цієї мети нами були поставлені такі завдання: проаналізувати стан вивчення питань безпечної життєдіяльності молоді в роботах науковців; запропонувати шляхи удосконалення освітніх процесів вищого навчального закладу для збереження здоров'я молоді та надбання знань, формування вмінь та навичок безпечної життєдіяльності в сучасних умовах.

Методи і організація досліджень. Для оптимізації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі і створення системи медичної, психолого-педагогічної допомоги, яка б відповідала існуючому рівню загроз, небезпек, ризиків, хвороб, патологічних станів тощо колектив кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності Одеського національного університету імені І. І. Мечникова провів теоретичне дослідження. Колективом здійснено науковий пошук щодо питань безпечної життєдіяльності студентів університету в теорії і практиці сучасної науки, аналіз літератури, періодичних видань над такими напрямками: психологічні, філософські, соціальні аспекти безпеки життєдіяльності, актуальні для сучасних студентів університету; дидактичні, методичні, теоретичні аспекти актуалізації безпеки життєдіяльності; питання повсякдення (побут, особисте, громадське, наукове, соціальне життя тощо), важливі для студентської молоді та їх зв'язок з безпекою; показники статистики щодо травматизму, нещасних випадків у молоді, студентського віку тощо.

Результати досліджень. Узагальнюючи інформацію, отриману під час теоретичного дослідження, слід зазначити наступне:

– питання соціальної та національної безпеки ретельно вивчали Л.А. Весельська, Л.І. Ільчук, О.М. Поплавська, Н.О. Савченко, М.М. Баченок, І.Ф. Гнибіденко та інші;

- психологічну безпеку розглядали у своїх роботах Н.О. Лизь, Т.І. Туркот, А.Б. Холмогорова, Л. Помиткіна, О.О. Орлов, Л.В. Любчак, А.В. Созонтов, А.М. Дохоян, М.І. Дідора, М. Тоба та інші;
- проблеми студентства в історичному аспекті, цінності студентства, життєві компетенції висвітлені у роботах М. Яковенко, Т. Саць, Л. Бідик, Г.О. Сунгатулліна, Ю.Г. Волков, Т.П. Резнікова, С.В. Персіянцева, Н. Белікова, Ю.В. Саєнко, Л. Савченко, О. Пейчева, М. Лисаускене, М. Розенова, Н. Погосян, Ю. Миронович, Н.О. Нізовських, В.І. Добриніна, Ю.А. Зубок, О.Б. Іванкова-Стецюк та інші;
- питання здорового способу життя та здоров'я найбільш чисельні у наукових дослідженнях вчених – О.С. Васильєва, І.М. Шувалова, В. Копа, В.В. Нестеренко, А. Слободянюк, І.В. Іванова, О.О. Яременко, Л. Помиткіна, Н. Завидівська, Т.М. Титаренко, О. Леонов, І.М. Шувалова, Т.П. Резнікова, В.В. Беспалько, С.І. Здіорук, О.В. Губенко, С. Максименко, Т.Й. Шугай тощо.

Отже, до безпечної життєдіяльності науковцями відносяться питання здорового способу життя, раціонального харчування, статевого виховання, адаптації до навчального процесу, загальні відомості про безпечну життєдіяльність тощо. Аналіз фактичних матеріалів про життєдіяльність студентів свідчить про її непорядкованість і хаотичну організацію. Це відображається у таких важливих компонентах повсякдення як несвоєчасне харчування, систематичне недосипання, короткий час перебування на свіжому повітрі, недостатня рухлива активність, відсутність загартовуючих процедур, виконання навчальної роботи у нічний час, куріння тощо. Накопичені протягом навчального року негативні наслідки такої організації життєдіяльності найбільш яскраво виявляються наприкінці навчання у ВНЗ (підвищується кількість хронічних захворювань). Ці негативні процеси спостерігаються протягом 5-6 років навчання, вони суттєво впливають на стан здоров'я молоді і потребують корекції на рівні не тільки особистого життя, але й суспільного в рамках вищих навчальних закладів.

Дослідження встановили, що навантаження за потужністю і тривалістю навчальної інформації призводить до порушення резистентності організму студентської молоді. Тому, у студентів (з урахуванням хронічних недосипань, порушення режиму праці, харчування та інших факторів, пов'язаних із способом і стилем життя), нерідко розвивається нервово-психічна напруга, що підвищує ризик небезпечної поведінки та погіршення стану здоров'я.

Інформаційне перевантаження головного мозку внаслідок емоційних і інтелектуальних напруг (особливо в період екзаменаційної сесії) викликають інформаційні стреси. Виникаючі в процесі інформаційного стресу зміни фізичного і психічного стану можуть вести до розвитку різних розладів. На тлі хронічного інформаційного стресу формуються психовегетативні розлади – вегетоневроз, слабкість, втрата апетиту, швидка стомлюваність, дратівливість, нейроциркуляторна дистонія, вегетативно-судинна нестійкість, функціональний розлад шлунка і т.д. Далі, на тлі небажаних психологічних особливостей особистості, виникають: виражена астенизація організму, зміна системи відносин із соціальним оточенням і соматичні хвороби (неврози, виразкова хвороба шлунка і 12-палої кишки, гіпертонічна хвороба, захворювання серця, діабет та ін.). У свою чергу, поганий стан здоров'я веде до пропусків занять, відбивається на якості навчання, і веде до формування фахівця, що не відповідає ні за рівнем знань, ні за станом здоров'я високим вимогам, що життя пред'являє до випускника вищої школи.

За причиною людського фактору, за причиною незадовільних знань заходів протипожежної безпеки населення трапляється 70-80% надзвичайних ситуацій, що вказує на необхідність підготовки студентів до поведінки у різних ситуаціях. Непорозуміння своєї відповідальності і зневага своїми обов'язками і є причиною великих трагедій.

Ситуація, яка склалася у підготовці студентів університету до безпечної життєдіяльності, потребує об'єднання медичних робітників, педагогів, психологів, біологів з метою створення системи медичної, психолого-педагогічної допомоги, яка б відповідала існуючому рівню загроз, небезпек, ризиків, хвороб, патологічних станів тощо. Важливою метою освітнього процесу в сфері безпечної життєдіяльності є формування у майбутніх фахівців мислення, яке засноване на глибокому пізнанні головного принципу – безумовного пріоритету безпеки та здоров'я при вирішенні будь-яких професійних і особистих задач. Таким чином виникає необхідність у формуванні культури, яка враховує специфіку діяльності людини в умовах досягнення меж росту безпечного перетворення середовища існування, культури безпеки життєдіяльності.

Підсумовуючи результати пошуку зазначаємо, що ефективність формування готовності до безпечної життєдіяльності у студентів університету, зазначена вченими, забезпечується такими педагогічними умовами: формування прагнення студентів до безпечної реалізації будь-якого виду діяльності; інтеграція знань окремих аспектів забезпечення безпеки життєдіяльності в єдиний взаємопов'язаний (взаємообумовлений) комплекс; посилення практико-орієнтованої спрямованості вмінь і навичок забезпечення безпеки життєдіяльності, які формуються у студентів; збільшення долі творчих форм навчання у процесі оволодіння знаннями, уміннями, навичками безпечної життєдіяльності з метою ініціювання активності студентів; використання інтерактивних форм навчання, що забезпечують набуття й усвідомлення особистого досвіду безпечної життєдіяльності та здорового способу життя.

Навчання принципам збереження здоров'я та безпечної поведінки можливе через дисципліни "Безпека життєдіяльності", "Основи медичних знань", "Фізичне виховання" тощо. Означені дисципліни дозволяють виховувати студентську молодь на принципах демократичності, гуманізації, єдності теорії і практики, зазначених у концепції національного виховання молоді України. Запровадження нових педагогічних технологій викладання дисциплін, включення до аудиторного і поза аудиторного часу психофізіологічних розвантажувальних методик аутотренінгу, ароматерапії, фізичних вправ тощо, активна співпраця зі студентським самоврядуванням щодо пропаганди безпечної поведінки у різних сферах життєдіяльності і здорового способу життя дозволить виконати основні завдання концепції: забезпечити високий рівень професійності та вихованості молоді людини; сприяти

розвитку індивідуальних здібностей, таланту та самореалізації; сформувати у суспільній свідомості переваги здорового способу життя, культ соціально активної, фізично здорової та духовно багатой особистості тощо.

Задля інтелектуально-духовного, громадянсько-правового, морального, екологічного виховання, утвердження культури здоров'я впроваджується модернізація змісту і методики викладання дисциплін, пов'язаних із безпекою життєдіяльності. Формування потреби у безпечній поведінці, протидія та запобігання негативним звичкам, профілактика захворювань, фізичне, духовне та психічне загартування нами вбачається у використанні психолого-медико-педагогічних тренінгів. Завдяки поєднанню означених трьох компонентів можна досягти високого рівня компетентності; дозволити студентам психологічно та фізично розвантажитися, уникнути агресивної поведінки та стресових станів тощо. Означене особливо важливо для студентів, які не мають у програмі фахової підготовки таких дисциплін як "Основи медичних знань", "Валеологія" "Психологія", "Педагогіка".

Слід зазначити, що питання здорового способу життя частково вивчаються школярами в загальноосвітній школі. Досвід проведеної роботи показує, що такого обсягу і змістового рівня інформації щодо означених питань для студентів сучасних вищих навчальних закладів недостатньо. Крім опублікованих методичних рекомендацій, колектив кафедри медичних знань та безпеки життєдіяльності включив питання раціонального харчування, попередження порушень опорно-рухового апарату та зору, профілактики шкідливих звичок, ВІЛ/СНІДу, наркоманії, венеричних та інфекційних захворювань у курс "Безпека життєдіяльності" для студентів усіх спеціальностей та форм навчання. Для майбутніх учителів різних навчальних дисциплін загальноосвітньої школи було оновлено викладання курсу "Основи медичних знань", що на нашу думку забезпечить не лише позитивне ставлення студента до власного здоров'я, а й допоможе майбутньому педагогу вчити школярів вести здоровий спосіб життя.

Значну роль у процесі становлення безпечної життєдіяльності та здорового способу життя відводиться курсу "Фізичне виховання". До основних напрямків національно-виховної діяльності студентської молоді відноситься фізичне виховання та утвердження здорового способу життя:

- виховання відповідального ставлення до власного здоров'я, здорового способу життя;
- формування знань і навичок фізичної культури в житті людини;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку студентів;
- фізичне, духовне та психічне загартування;
- формування потреби у безпечній поведінці, протидія та запобігання негативним звичкам, профілактика захворювань;
- створення умов для активного відпочинку студентів [3].

На нашу думку, реформування підходів до занять з фізичної культури має розпочинатись із ставлення як самого студента до себе та до свого здоров'я, так і викладацького складу до змісту і методики проведення занять. Нажаль, фізична культура як дисципліна в неспортивних закладах освіти не сприймається студентами як можливість покращити чи укріпити стан свого здоров'я. Отже, заміна традиційного навчального процесу з фізичного виховання на індивідуальний підхід до кожного студента через запровадження спортивних секцій за фізичними, психологічними можливостями і бажанням студента (плавання, баскетбол, волейбол, теніс, легка атлетика, фігурне катання, художня гімнастика та інші) може значно покращити стан здоров'я і відношення молоді до фізичного виховання взагалі.

Ми наполягаємо на тому, що регулярна гімнастика та за власним вибором - ходьба, біг, аеробіка, фітнес, плавання, їзда на велосипеді - повинні стати обов'язковими елементами життя студента і тривати сумарно не менш 2 годин на день. Особливу увагу слід звернути на тривалу одноманітність пози при роботі за комп'ютером, за робочим або аудиторним столом тощо. Тому студентам рекомендується не застосовувати м'які крісла, в яких при довготривалому сидінні відбувається грубе тиснення міжхребетних дисків та переростяжіння зв'язок хребта. Найвигіднішим положенням сидячої людини є міцний стілець з відповідним до габаритів сидінням. Спинка стільця в ідеалі повинна повторювати всі природні вигини хребта. Включення під час аудиторних занять хвилинок фізичного розвантаження та вправ дозволяють переключити на незначний час увагу студента з лекційного матеріалу на стан свого тіла, підняти настрій аудиторії, дати можливість організму перенести навантаження на іншу групу м'язів тощо.

Одним із освітніх підходів для збереження здоров'я молоді пропонуємо включення інтерактивної методики навчання і створення психологічно комфортного середовища серед студентів. П.Є. Решетніков зазначає, що сенс використання інтерактивної методики підготовки студентів полягає у: підвищенні пізнавальної активності студентів, зацікавленості навчальним процесом з курсу; розвитку ініціативи, творчого потенціалу особистості студента; створенні настанови на творчу професійну діяльність, на постійний пошук; попередженні стомленості, створенні комфортного середовища для навчання і виховання особистості майбутнього фахівця; формуванні оперативних професійних умінь [4].

Обов'язковими умовами інтерактивних методів навчання є висока активність студентів у навчальному процесі, опора на їхній суб'єктивний досвід, створення на заняттях проблемних ситуацій. Сутність інтерактивного навчання під час підготовки студентів до безпечної життєдіяльності полягала в тому, що студенти і викладач були рівноправними, рівнозначними суб'єктами і знаходилися у постійній, активній взаємодії [5]. Враховуючи зміст дисципліни "Безпека життєдіяльності", "Основи медичних знань", "Валеологія" організація інтерактивного навчання була заснована на життєвих ситуаціях, спільному вирішенні проблем тощо.

Традиційні форми навчальної діяльності (лекції, семінарські та практичні заняття, консультації, іспити, заліки) мають обмежені можливості у зміні позиції студента. Тобто студент постійно знаходиться у позиції того, кого навчають. Інтерактивні форми навчання дають можливість студенту самореалізуватися, проявити себе у

якості режисера, учителя, консультанта, організатора діяльності дітей чи однокурсників, у ролі учня, керівника, рятувальника, консультанта, фахівця тощо. І чим більше різноманітність функцій, які виконує студент протягом навчального процесу, тим більше різноманітність його уяви і усвідомленості з питань безпеки життєдіяльності. Розвитку підлягає безпосередньо особистість майбутнього фахівця, його розумова діяльність приймає системний характер, відпрацьовуються навички організації безпечної життєдіяльності себе і оточуючих.

Під час вивчення "Безпеки життєдіяльності", "Основи медичних знань", "Валеологія" в Одеському національному університеті імені І.І.Мечникова ми використовували рольові та імітаційні ігри, дискусії в стилі ток-шоу, кейс-метод тощо.

Гра – це важлива форма життєдіяльності людини, а не вікова ознака. Сучасна психологія стверджує, що гра охоплює всі періоди життя людини. Людина з грою не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій [1]. Сучасні психологи стверджують, що людина, для кращого психологічного настрою та самовпевненості, має відчувати себе дитиною хоча б на 30 хвилин на день. Це можливо під час гри. Модель навчання у грі – це побудова навчального процесу шляхом включення студента до гри (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються). Ми у навчальному процесі використовували імітаційні та рольові ігри. Імітаційна гра являє собою модель типової реальної проблемної ситуації і по суті є модельним експериментом. Метою імітаційних ігор було ілюстрування певних явищ і подій, пошук практичного рішення для виходу зі складної ситуації. Наприклад, імітація отруєння чадним газом (за допомогою димових шашок) вимагала від студента знань щодо визначення першочергових дій, їх значення, можливого захисту не тільки себе, але й оточуючих, надання допомоги постраждалим, правила евакуації керівника і підлеглих.

У свою чергу рольова гра передбачає визначення ставлення студентів до конкретної життєвої ситуації, набуття шляхом гри конкретних навичок і досвіду безпечної поведінки та збереження здоров'я в небезпечних ситуаціях. Розподіл ролей (наприклад, під час знепритомлення людей від отруйних речовин на залізничному вокзалі за участю людей різного фаху) проводився серед студентів групи: медичний персонал, сторонні спостерігачі, робітники вокзалу, рятувальники тощо. Кожний студент, виконуючи свою роль, демонстрував навички надання допомоги постраждалому та рятування оточуючих: організація транспортування, дезактивація можливих отруйних хімічних речовин у повітрі, застосування засобів індивідуального захисту тощо. Таким чином, заняття проведені у вигляді рольової гри допомагали виробити власне ставлення до небезпечної ситуації, набути практичного досвіду шляхом гри, сприяли розвитку критичного мислення, виховували спроможності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, допомагати своїм колегам.

Дискусії в стилі "ток-шоу" допомагали студентам отримувати навички публічного виступу та дискутування, висловлення й захисту власної думки, формування громадянської та особистої активності. Така форма навчання дозволяла контролювати хід дискусії, оцінювати участь кожного студента. Для цього спочатку обиралася група студентів, у яких теми з індивідуального науково-дослідного завдання (реферату) були одного напрямку (наприклад, шкідливі звички та їх вплив на здоров'я юнаків). Далі студенти, із зазначеної групи, по черзі робили коротку доповідь за своїм фрагментом завдання (тютюнопаління, алкоголізм, наркотики тощо). Студенти в аудиторії, також по-черзі, надавали запитання і отримували відповіді, стосовно поставлених проблем. Група студентів, яка захищала свій реферат, колективно чи поодиночки відповідала на запитання аудиторії, викладач у даній ситуації виконував роль ведучого і контролера за ходом дискусії. Під час таких занять студенти отримували можливість не тільки аналітично мислити, але й критикувати, висловлювати свою власну думку тощо.

Метод ситуаційного навчання ("Кейс-стаді") – один з прогресивних методів в сучасній педагогіці. Метод-кейсів – групова форма організації інтерактивного навчання, за якою викладачі й ті, хто навчаються, беруть участь у безпосередньому обговоренні ділових ситуацій і завдань. Як правило, кейси підготовлюються у письмовій формі і складаються, читаються, вивчаються та обговорюються, виходячи з досвіду реальних осіб, які навчаються. Метод кейсів одночасно включає як особливий вид навчального матеріалу, так і особливі способи використання цього матеріалу у навчальному процесі [4]. Тематика для розробки кейсів – "Загартування, види та їх використання молоддю", "Раціональне харчування", "Фіто та ароматерапія у повсякденні".

Використовуючи інтерактивні методи навчання, ми досягали такого клімату в групах, який сприяв засвоєнню навчального матеріалу, допомагав співробітництву між викладачем та групою. У студентів вироблялися особисті цінності щодо здоров'я, життя, природи, формувалися вміння та навички безпечної поведінки у повсякденному житті та під час надзвичайних ситуацій.

На сучасному етапі розвитку науки про безпечну життєдіяльність людини, функція викладача у вищій школі полягає не в передаванні знань, а у формуванні навичок здобувати їх. Спонукаючи студентів бути не спостерігачами, а активними учасниками тих процесів, що лягли в основу викладання курсу "Безпека життєдіяльності", "Основи медичних знань", "Валеологія" у вищій школі, залучаючи їх до спільної діяльності, ми намагалися, по-перше, виробити здатність до пізнання та аналізу середовища існування людини, збереження власного здоров'я та психологічної рівноваги у повсякденні та під час надзвичайних ситуацій; по-друге, стимулювати пізнавальну активність і самостійність студентів; по-третє, допомогти оволодіти інтерактивними формами навчання. Досягти взаємодопомоги, плідної творчої роботи, співпраці викладача і студента можна лише за умови використання інтерактивних форм навчання і у вищій школі.

Висновки. Проведена робота дає підстави нам вважати: по-перше, проблема формування безпечної життєдіяльності та здорового способу життя серед студентів вищих навчальних закладів залишається актуальною і вимагає негайного вирішення засобами освіти; по-друге, для вирішення даної проблеми необхідно залучати якомога більше фахівців і часу навчального процесу; по-третє, ця проблема повинна цікавити і турбувати не тільки фахівців і викладачів, але в першу чергу й самого студента.

Перспективним у даному напрямку дослідження ми вважаємо вивчення питань безпеки у повсякденні (особиста безпека, безпека у побуті, безпека працевлаштування, фінансово-економічна безпека та інше), принципи самозбереження, самовиховання, поведінки у надзвичайних ситуаціях, які не досліджені у роботах науковців сучасності.

Отже, навчання з питань безпеки життєдіяльності необхідно розглядати як формування гуманного світосприйняття, елементів технічної та екологічної культури, переконань про можливість встановлення гармонійних відносин між людиною, технікою і природним середовищем та підвищення відповідальності особи за збереження власного й суспільного здоров'я і життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Корнеева Л.* Интерактивные методы обучения / Корнеева Л. // Высшее образование в России. – 2004. – № 12. – С. 105-108.
2. *Нестеренко В.В.* Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя: автореф. дис. ... канд. пед. наук / В.В. Нестеренко. – Одеса, 2003. – 20 с.
3. Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді Рішення Колегії МОН України від 25.06.09 року. Протокол №7/2-4 http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4310/
4. *Решетников П.Е.* Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: Рождение мастера. [Кн. для высш. и средн. пед. учеб. заведений] / П.Е. Решетников. – М.: Владос, 2000. – 301 с.
5. *Сиротенко Г.О.* Шляхи оновлення освіти: Науково-методичний аспект / Г.О. Сиротенко. – Харків: Основа, 2003. – 93 с.
6. *Яремко З.М.* Безпека життєдіяльності: короткий виклад та засоби контролю знань [навч. посіб.] / З.М. Яремко, І.Р. Муць, Я.В. Галаджун; за ред. проф. З.М. Яремка. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 268 с.

Подано до редакції 20.07.12
